

Geçen ayın birikimi

- 3 ÖMER LAÇNER
CHP Kongresi: "Devlet Partisi"
ömrünü tamamlarken
- 7 METE CUBUKÇU
Filistin seçimleri:
Ortadoğu'da demokratikleşme

Avrupa Birliği: Sol ve sağ?

- 11 MURAT PAKER
Türkiye solunda AB tasarımları:
'küçük olsun benim olsun' mu?
- 19 MESUT YEĞEN
AB'de hayat var mı?
- 23 AZİZ ÇELİK
AB Anayasası için
bir okuma önerisi
- 30 HASAN SAM VURAL
Alışmak sevmekten daha mı zor?
- 34 MEHMET MİHRİ ÖZDOĞAN
Türkiye-AB ilişkileri ve
Avrupa'da yükselen
Müslüman-üstümanlığı

Kıbrıs sorunu

- 38 TÜJAN ERHÜRMAN
Türkiye'nin Kıbrıs sorunu ve
Kuzey Kıbrıs'ta insan hakları sorunu

İnsanlık halleri

- 49 ERDOĞAN ÖZMEN
Bizim vaktimiz var, bekleyelimiz
- 53 ÖZLEM SARIKAYA
Bellek üzerine pencere

Madalyonun iki yüzü:

Anti-semitizm ve siyonizm

- 61 BERTELL ÖLLMAN
Yahudilikten azim için
gereğinin yapılmasına...

Uluslararası hukuk

- 71 ERDEM DENK
Çiğle güle uluslararası hukuk,
cehennemde kadar yolun var

Güle güle uluslararası hukuk, cehennem kadar yolun var*

ERDEM DENK**

11 Eylül 2001'de yapılan terör saldırılarının dünya ölçeğinde ciddi yansımaları ve etkilerinin olduğu açıktır. Etkilerinin özellikle uluslararası sistem olduğu da. Oyle ki, bu saldırılardan kabaca on yıl önce yaşanan ve Soguk Savaşın bir sonucu olarak gelişmelerin yarattığı köklü değişikliklerin ne olduğu daha tam anlaşılmasın ve yaratığı sorunlar hazinelemeden -belki de tam da bu yüzden- 11 Eylül saldırıları yaşanıyor. Artık yeni bir dönemin başladığı yaşıyor kabul gönmektedir. Terörizmin yeni bir olgu olmadığını ortadadır ama 11 Eylül saldırılarının hedefi, seküli, medenî ve sonuçlarıyla pek çok şeyi değiştirdiği ve rafa kaldıran (ya da) ötelenen kimi sorunları yeniden gündeme getirdiği de ortadadır. Saldırıların uluslararası sisteme ve bu sistemin yasal sorunlarına etkileri son üç yılın içerisinde doğrudan ya da dolaylı olarak en çok yoğunlaşılan konusu olmuştur. Tarihsel, ekonomik, kültürel, jeopolitik, toplumsal ve dinsel etkiler yanın-

da tüm bunlarla "kesişim kümeleri"ne¹ sahip olan uluslararası hukuk da bu süreçten kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Ne var ki, bu gelişmelerde ciddi çatalmalara maruz kalan uluslararası hukuk anlayışının içinden geçtiği değişiklikler aslında öze ilişkin olmayan çok retonge ilişkindir.

Öyle ki, Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün uluslararası hukukun şekli kaynaklarını sayan 38. maddesinde yapılan "hukukun genel ilkeleri" tamamlanmış alan "medenî uluslar (civilized nations)"² ifadesi (merkezi) uluslararası hukuk anlayışının köklü bir varsayımının yansımalarıdır.³ Her ne kadar uzun bir süre bir "modernin ifadesi" olarak kalan bu ifade "modern dünyada "yasaklı/yaşp" karşılanarak resmi alana dışına itilmiş ve gözmezden gelmişse de, BM Sisteminin ilk yıllarında önde gelen uluslararası

1 Hukuk, kimlerince iddia edildiği ve/veya gayer yataşyal bir şekilde var sayıldığı gibi "teknik" bir mesele olmaktan ziyade en geniş anlamıyla toplumsal yasal düzenleyen bir "araç" olarak tüm olgu ve gelişmeleri düzenler. Bu ise, hukukun dinden spora, ekonomiden siyasete, güvenliden servo-kültürel emenerler kadar birçok alana yaban ilişki içinde olduğu anlamına gelir. Öyle ki, hukukun ne kadar "hukukası" olduğuna, hukukun bu tür ilişkileri ne kadar sağlıklı kurduğuna ve aradığı bu bağın ne kadar sağlıklı şekildeyle olduğu.

2 "Modern uluslar tarafından tanımlanan hukukun genel ilkeleri (the general principles of law recognized by civilized nations)".

3 Bu kavram, Uluslararası Adalet Divanının sekizi Uluslararası Statü'de Adalet Divanı Statüsü'nden (madde 38(1)(c)) ayırın alınmıştır. Bkz. Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk (Ankara, Tütem Kitabevi, 2003), s. 114.

sa, komedyen Lenny Bruce⁶ bu soruya en iyi cevabı vermiştir:

"... Ben Yahudiyim. Count Basie'⁷ Yahudi. Ray Charles Yahudi, Eddie Cantor'⁸ Goyimdir... Amerikan Deniz Kuvvetleri ağır Goyim... Eger New Yorkta veya başka büyük bir şehirde yaşayorsanız, Yahudisiniz demektir. Eger Butte, Montana da yaşayorsanız, Yahudi olmanız dahî Goyim olacağınız demektir... Kool-Aid Goyimdir. Yahudiler tead emiş olsa da, sutozu Goyim-

Buna ekleyeceğim tek şey, 'Noam Chomsky, Mortdecai Yamunu'⁹ ve Edward Said Yahudidir. Elie Wiesel Goyimdir. Aynı şekilde tüm 'Yahudî neo-muhafazakarlar da. Sosyalizm ve komünizm Yahudiler. Sharon ve Siyonizm Yahudî'. Ve, kim bilir, eğer Yahudîliğin bu yorumu bir gün gerçekten uzağa, bir gün geri kabullün için Yahudî halkına tekrar başyürüblüm.

Tikhan Magazine, Ocak-Şubat 2005, cilt 1, sayı 20'den çeviren TAMZAN ACAR

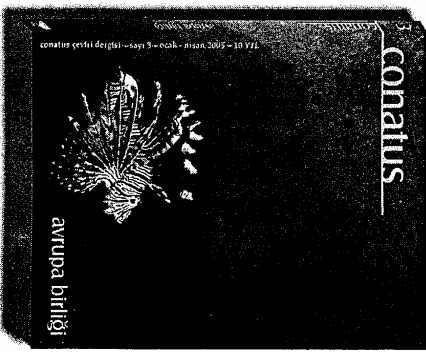
- 16 Lenny Bruce, ya da Leonard Alfred Schneider, 1920-60'larda açışozüta şakılarıyla Amerika'yı sarımsan ve sa anda sand-up denilen arazi yaranan komedyenlerden biridir. Bob Dylan'ın dâhil "Lenny"ni Lenny Bruce'un hayranı zezirmediir. (ç.n.)
- 17 William "Count" Basie ABD'li şarab bir jazz piyanistidir. (ç.n.)
- 18 Lenny Bruce'un aklına, yapılarıyla polisi pek özmemiş, dâhil uysal bir ABD'li soyren. (ç.n.)
- 19 Yahudî olmayan kimse. (ç.n.)

- 20 Lenny Bruce, "Jewish and Goyim", Record Number 5 of Lenny Bruce: Let the Buyer Beware (Shout Factory, 1492004), no 6.
- 21 İsrail'in varlığını reddettiği indiler silah ve güc programlarını temnuvuna aklıysan, ve bu nedenle on seldiz yıl hapısa yatan Fas Yahudileri, İsraili birng gömülüşün bilmedim. (ç.n.)

conatus ceviri dergisi

bu sayıda: avrupa birliği

Avrupa, Riyaset ve Demokrasinin Dönüşümü - W. Bonefield
Üçüncü Halkın İstedi Avrupa Emek Hareketi Çıkarıcı ve A. Malherbe
Avrupanın Sınırlarında - E. Hallbar
Avrupanın Neden Bir Arayışına İhtiyaç Var? - J. Habermas
Ulusalara Kapitalizm ve "Ulusalçılık" - E. Marcellijn
Hilbert'in Gücü - S. Reich

Tel: 0312 244 87 99
Faks: 0312 292 23 66
Amaç: Yabancı Dil, Kültür ve İhtiyaçlar
İletişim: conatus@yabancidil.com.tr
Abone Kayıtları:
Sembol: (3 SAHİT) 27 YTL
Yeni Üye (en 13 SAHİT) 30 TL

(*) Mülkiye öğrenimlerinin geçmesi olanlığı siyasi Arayışınlar dergisinde H. Göksin Kökeri tarafından yazılan "Güle Güle Yaşamın Demokrasiyle Çehenneme Kadar Yolun Var" başlıklı bir makale yayımlanmıştır (sayı 5, 1997, s. 56-64). Elitizmede celimane başlığı yıllar önce resitlendiğim bu son derece yarımcı ifadelerin bir varyantıdır.

(**) Bu çalışmada AU SGB "Terörizm Mevzuatı"nda (Sayı 74, Temmuz 2004) yayımlanan aynı başlıklı denememin küçük değişiklikler yapılmış şeklidir.

u'nun sadece bir yere kadar dikikare alınması gerektiğini dayandırmıyor mu?

Ashında, yukarıda da vurgulandığı gibi, durum Soguk Savaş döneminde de nerdeyse hep böyle olmuştur, çünkü iki süpergüç dışındakiler ya hataların sözünden çıkmamak ya da denge politikası gütmek durumundaydılar. Soguk Savaşın sona ermesiyle oluşan ve simgesel olarak 11 Eylül'e kadar sürdüğüne söyleyeceğizimiz "bölge" dönemindeki istisnalara rağmen tekrar normale döndüğü ortada. Hem eskisinden daha vurgulu bir şekilde hem de tek kumpaz: Ya bizdensiniz ya da onlardan!²¹ Yani, eskiden Hürriyet-yenıştırmak yani kuruluşa erdirmek (salvation) ya da "medeniyet götürmek" (bkz. mission civi- sation ve white man's burden kavramları) için Hag- li Seferleri, sömürgecilik vs. yoluyla müdahale edilen yerlere şimdi de "insan haklarına saygılı demokratik bir düzen götürmek" (bkz. Irak işgali) için gidiliyor. Belki "çeki"ni²² adı artık püfresi ya da barbar değil ama modern zaman- ların tabiriyle ya serret devlet (*royge State*)²³ ya da geri kalmış/basarsız olmuş devlet (*failed State*)²⁴

Hemen belirtmek gerekir ki, Saddam Hüseyin ya da Miloseviç gibi diktatörler ve onların başkacı ve dışlayıcı eylemlerine maruz kalanlar için "uluslararası toplum"un mutlaka bir şey yapması gerektiği ortada. Buna özellikle acil durumlarda "insancıl müdahale" yani gerektiğinde kuvvet

21 ABD Başkanı George W. Bush, 6 Kasım 2001'de yaptığı konuşmada ayrıntı şöyle demişti: *"A coalition partner must do more than just express sympathy; a coalition partner must perform... That means different things for different nations. Some nations don't want to contribute troops and we understand that. Other nations can contribute intelligence-sharing... But all nations, if they want to fight terror, must do something... Over time, it's going to be important for nations to know they will be held accountable for inactivity... You're either with us or against us in the fight against terror..."* Bkz. < www.cnn.com/2001/09/17/06/gena.attack.on.terror>. 17 Mayıs 2004.

22 "Öçür" kavramı ve "tekelleştirme" konularında özellikle bkz. Fırat Keleşim, "Franklign Dönem: Uluslararası İhtilal ve Kuramında Öçür Sorunu", Fırat Keleşim, Mahmut M. Keleşim ve Mustafa Yavaşoğlu (der.), *Öçürdenilim: Hazine- ya ve Kültür* (Fırat 2. Baskı (Ekim 1999), s.71-106.

23 İngiltere Başbakanı Blair'in danışmanı Cooper ise devletleri böyle bölüyor. Kanada ve AB ülkeleri gibi "postmodern devletler", Hindistan, Çin vs. gibi "modern devletler" ve Sudan ve müdahale öncesi Afganistan gibi "premodern devletler", Cooper, "The new liberal imperialism" ylında dipnot 8.

kullamada da dahil. Benzer şekilde, El Kaide örne- ğinde olduğu gibi terörist eylemler yapıyorlar da bir şekilde durdurulmalı ve buna da "uluslararası toplum"un gerektiğinde ve daha farklı bir çerçe- vede kuvvet kullanması dahil. Fakat burada alın- çılması gereken bir kaç nokta var.

Birincisi, "insancıl müdahale"nin yapıldığı böl- gelerdeki koşulların bu müdahaleleri "insancıl namına" yapan devletlerin kendi doğrudan ya da dolaylı politikalarının bir sonucu olduğu orta- dayken bu devletlerin söz konusu bölgelede in- san haklarını ve demokratik yapının yerleşmesi- ni istediğine ve bu uğrunda kuvvet kullanmaktan ve askerlerini ölüme göndermekten bile çekin- meyeceğine kim nasıl kanaata ulaşacak.

Hadî dıyelim ki, "vöbe işiğlar" edildi; mevcut ihhallerin/sorumların da acliyeti var ve ancak kuvvet kullanma yoluyla durdurulabilirler. Pekî ya orta ve uzun vadeli önlemler. Uluslararası is- dikararlılığın kökeninde yatan küresel adaletsiz- lik, açlık²⁴ yoksulluk vs. gibi sorunlar ve hatla Filistin sorunu gibi küresel ölçekte etkileri olan çarşına noktaları konusundna yapılmayanlar mevcut uygulamaların samimiyetini ve inandırıcılığ- ını kuşkuyla kınamakta mıdır?²⁵ Bunlar bir yana, dıyelim ki, Saddam Hüseyin ve Taliban gibilerin zamanında başkalarını karşı desteklemesinin -belslenen iyice semndikten sonra- dönüp besle-

24 2002'de Romda ve 2003'te de Johannesburg'a toplanan ve açlık ve iyicecek sorunlarını ele aldığı dünya doruk top- lanları arasında liderlerin ve delegasyonların çekildiği ziy- aletler kasa sırada de olsa kamuyorumun epiküsü çektiriyor. Örneğin bkz. Richard Owen, "World Hunger Talks Start with Lashes and Foe Gras" <www.commodoretrains.org/hatli- need/20611-02.htm>, ve Saliyah Mahabirah, "Failing to feed the world" *The Guardian*, 16 Haziran 2002. İçine olan bir diğer nokta da, açlık sorunu çözümleniyorsa bunun için başka değıştirimsiz önlemler olduğuna İleri savlanıyor ve hatla kabuı girmesidir. (Tony Carroll, "GM fails the only winners at food talks summit" *The Guardian*, 14.6.2002).

25 Ayrıca, soykırım sorunu, savaş suçları saldıran sayı ve insanlığla İlerisi seçkin kesimden çevresine dıyeyip almıyor edilmiş ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulumu gibi önemli ve benzerler de verea oramında bunları yasaklamak zorda- lara ve sağda nedeneceği gibi çevre bu alanlarda almın- ya çalışları alınmaz! İlerisi gösterdikleri direnci hatırlandı- ğını, dıyelim kim yerlerine demokrasî ve insan hakları gütmek için kuvvet kullanmaya göze aldıkları ve insancıl müdahale bulunduklarını İleri savan devletlerin hıncı- cı küresel vurduğlu da tartışmalı hale gelmektedir. Örneğin, bkz. saygıda dn. 35.

yerlere ve hatla tüm sisteme de zarar verdiği an- laşıldı ve hemem kuvvet kullanılarak bunların dur- dırılması da tek çare görüldü. O zaman da, Irak ve Afganistan'da demokrasi ve insan haklarını garanti altına almak bir yana nerdeyse daha fazla çığırını olduğu ortada değil midir?²⁶ Ya da daha önce görev yapıpı ülkelerde görevi sırasın- da insan haklarını çiğnemesi konusunda yağa- nan yoğun tartışmaların merkezinde yer alan ki- şilerin böyle hassas görevlere atanmasını nasıl açıklamak gerekmektedir?²⁷

Bunlar bir yana, peki su anda dünyanın başka yerlerinde aslında uzun zamandır devam eden "beleme" faaliyetleri devam ediyorsa ya da eski beslemeleri "cezalandırmak" için yeni beslemeler bulunmuşsa, "vöbe"nin içtenliği hem hukuk nosyonu hem de pozitif hukukun parçası olan yapılageliş hukuku açısından olmaz olmaz olan "benzer durumlarda benzer davranışlarda bulun- ma, tutarlılık ve bir örneklilik" koşulları çerçeve- sinde hiç sorgulanamaz mıdır? Ya da acliyeti (hem de daha fazla) olan diğer sorunlar arasında (bkz. Rwanda'daki soykırım)²⁸ ve hatla Stehena-

26 Bu konu saygıda "insancıl hukuk" başlığı altında ayrıntılı olarak değeriştirilmiştir.

27 Örneğin, Vietnam, Honduras, Meksika ve Filipinler gibi ver- lerinde görevleri sırasında insan hakları ihlallerinde orandağı roller nedeniyle ciddi tartışmalar konu olan "yudofiler" ba- klapı. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/america/2646675.stm> <www.guardian.co.uk/iraq/story/0,2763,1195788_00.html> ve <http://news.bbc.co.uk/2/hi/america/2646675.stm>.

28 Bu arada, Rwanda soykırımında Fransız'un doğrudan sorunu- bulduğu olduğu keşfedildi iddiaları her geçen gün sorunda- maktadır. Nitekim, sorunun 10. yıldönümü çerçevesinde yapılan anma sırasında Rwanda Devlet Başkanı Paul Kagame, Fransız hükümetinin Hutulara doğrudan silah, lojistik destek ve haksız indamları saldırı planlamaları sağlayarak kaılan- ları yapan Hutuların mihlamlarını öğütmesini İleri savmış ve Fran- sızın soykırımı sorumluluğuna eğilimini savunmuştur. (Tim Butcher, "France accused of genocide by Rwanda's leader" *Rwanda Informant*, 6 Ocak 2004 <www.rwanda- d.a.n.a.r/e/g/l/i/h/N/e/w/s/2004/n/e/w/s/032004/n- ewe03162004.htm>). Hatla, Uluslararası uzmanlar tarafın- dan da insanları bulundarı ve İddiaları reddederken ülkesinin şifetleri beklenen Dominique de Villepin'e yanıt olarak da yagan- ların kurbanlarını sorumluluğuna aldığını söylemiştir (bkz. Julio Godoy, "France Fails to Accept Responsibility over Rwanda" *Inter Press Service*, 7 Nisan 2004 <http://ips- news.nyu.edu/na/na.asp?dnews=232123>). Ayrıca bkz. "Paris re- jects new genocide charge" *BBC News Online*, 8 Nisan 2004 <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/af/260925.stm>.

ca²⁹) insancıl müdahalenin bir türlü gerçekle- leş(e)memiş olması bir soru işaretini bile hak et- memekte midir?³⁰ Pekî şu günlerde Sudan'da ya- şanmakta olan ve soykırım boyutlarına ulaşmış şeklide raporlar yayınlanan trajedinin³¹ medya- da hiç dikikare çekmemesinin nedeni tüm "insani" çabamın İlerisi verilmekte olduğu mudur?³²

29 BM komisyonu altında görev yapan ve Sebentica bölgesinde İleri edilen görevli bologinin (Göf İlerisi) görevini sağla- maları sorunu olan Hollanda İlerisi görevinin Sebentica ne Hollanda parlamenterleri tarafından etkin soruşturma so- rununda Holla'dının soru sorumluluğuna olduğu sonucu- na varılmıştır. Ayrıca bölgedeki BM güvenlik konseyi kararları- na rağmen, Avrupa bölgesindeki BM güvenlik konseyi kararları- na rağmen, Sebentica inkuayı bilansa Dutch leaders' *BBC News Online*, 21.11.2003 <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/2859943.stm>. Ayrıca bkz. "Sebentica bilme- nance de sharet" *BBC News Online*, 10.4.2002 <http://news. bbc.co.uk/1/hi/world/europe/1920357.stm>). Bu soruşturma sırasında görevine basyurulmuş eski BM komutan Rupert Smith, olaylar sırasında yapıpı umesinde Hollandalıların bu iş için ölmeye değmeyeceği" düşüncesinde oldukları iz- lenimini etmişdir (bkz. Geraldine Coaghan, "Dutch fail Stehena's not worth sacrifice" *BBC News Onli- ne*, 01.12.2002 <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/euro- pe/2559801.stm>). Soruşturma raporunun özetini kısımları İleri bkz. "Sebentica report: Excerpt" 10.4.2002, *BBC News Online* <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/1921482. stm>). Bırdığı gibi, bu olaylar üzerine Hollanda hükümeti (sıcime bir hatla İlerisi olursa nedeneyle başla nedeneyle ol- duğu İddia edilse de) İlerisi emişdir (bkz. Stephen Castel, "Dutch cabinet resigns over Stehena massacre" *The Inde- pendent*, 17.4.2002).

30 Kaldı ki, "koalisyon"un meydanı sorgulanıyor bir kenara bi- rakarak bir ölmeye İlerisi ve hatla işlevçileri demokrasi gö- terilebileceğini kabul etmek bile, sorunun ölenlerin İlerisi ve kullananlar açısından daha acil bir durum olduğu açıktır.

31 Anne Perlekin, "UN guilty of sins of omission 'yet again'" *The Independent*, 23.4.2004; Declan Walsh, "Rape, torture, and one million forced to flee as Sudan crisis unfolds. Will we move to stop it?" *The Independent*, 23.4.2004. "Sudan only weeks away from genocide" *The Guardian*, 24 Mayıs 2004. Hatla, bölgeden gelen son haberlere göre, Sudan Devleti olaylar sonrası İlerisi Cadda sıranamış (bkz., "Sudan: Darfur atrocities split into Chad" *Human Rights Watch*, 22.6.2004 <www.hrw.org/eng/ah/doc/2004/06/21/sudan18898.htm>).

32 Bu arada, Ç-8 devletleri, Haziran 2004'te yapılan son zire- sinde Sudan'daki olayları da ele alması ve 1. ay içinde en az 300 bin insanın yaşamını yitireceğini/öldürüleceğini İlerisi- nin edildiği Sudan'daki Afrika'daki kangrikliklara müdahale etmesi için 75 bin Afrika askeriini eğitime İlerisi vermiştir. İlerisi olan İlerisi bu güçler ancak 2017'da bir görever İlerisi hale gelecektir (Lamy Elliott, "Sudan war prompts peacekeeping plan" *The Guardian*, 11.6.2004). Ayrıca bkz. Omar Madha, "İlerisi Sıkıyumu", *İlerisi*, 15.6.2004, s. 11. Diğer arada, Sudan'da genis पैरول rezervleri olduğu yönündeki bilgiler nedeneyle Sudan'daki insani krize (ABD tarafından) yapıpı-

Ne var ki, en azından mesrû müdahale durumu da savaşın kaçınılmaz olacağından hareketle savaşın gerekliliğini ve insanlılığını sorgulanmayı bir kenara bıraksak bile, "insancıl hukuk" konusunda sorulması gerekenler birinemektir. Savaşta uyulması gereken kurallar olarak sunulan düzenlemelerin hem ne kadar "insancıl" olduklarının hem de ne kadar ve neyeye kadar uygulanabildiklerinin tartışılması gerekmektedir. 11 Eylül'ün uluslararası insancıl hukukun algılanmasına etkilerinin değerlendirilmesi ancak bu bilgiler ışığında olmalıdır.

1. Insancıl Hukuk Kuralları Ne Kadar "Insancıl"

Günümüz insancıl hukuk mevzuatının önemli bir kısmını oluşturan düzenlemelerin ne kadar "insancıl" olduğu ciddi tartışma konusudur. Bihindığı gibi, kimi hukuk düzenlerinde farklı şekillerde dile getirilmeleri daha eskilere dayanan insancıl hukuk kurallarının günümüz savaş hukukunu düzenleyen şekliyle ortaya konması ve sistemleştirilmesi La Haye (1899) ve 1907) ve özellikle de Cenevre Sözleşmeleri (1949) ve bu sözleşmelere ek olarak imzalanan protokollerle (1977) olmaktadır.⁴⁷ Her ne kadar savaşlarda devlet-merkezi bakışın yerini insan-merkezi bakışın aldığı, yani savaşın teorik olarak devletler olsa da savaş yapılarını "insancıl" olduğunun kabul edilmesi önemsenmemiş, bir gelişme olsa da⁴⁸ insancıl hukukun merkezinde "insan" olduğunu söylemek hala zordur.

Bu bağlamda belki de tartışılması gereken ilk konu "gerekiz acı veren (*unnecessary suffering*)" ve "insani olmayan (*inhuman*)" silahları yasaklayan düzenlemelerdir.⁴⁹ Bu iki kavram, içerdiği "keşil" yorumuna fazlasıyla açık, "askeri avantaj" kavramı bağlamında değerlendirilmekte ve hiç ya da verdiği acıya oranla çok az askeri avantaj sağlayan silahları "gerekiz acı veren silahlar" olarak tanımlanarak yasaklanmaktadır.⁵⁰ İlk bakışta çok

normal hatta "masumane" duran bu tanıma daha yakından bakıldığında durum ironik bir hal almaktadır. Savaş ortamı düşünüldüğünde keşil yorumu ne kadar açık olduğu ortada olan bu kurallara⁵¹ temelde karşı taraf çok az zarar veren ya da zarar verme kapasitesi olsa da dom-dom kurşunu ve zehirli gazlar gibi kullanıma da zarar verme riski olan silahların yasaklanmasında başarıldığı, zarar verme kapasiteleri yüksek olan ve olası zararları hiç de "insancıl" olmayan silahların ise yasak kapsamı dışında bırakıldığı görülmektedir.⁵² Verilen acının elde edilecek askeri avantaja oranına bakma yaklaşımının yorumu ne kadar açık ve hatâ "insancıl" olma iddiası aşmayan bir hukuk dahil ne kadar "gayri insani" olacağı en iyi gösteren örnek ise nükleer silahların durumu olsa gerktir. Gerçekten de, veritileri acıya oranla oyle çok da fazla "askeri avantaj" sağlanabilen gerekçesyle konvansiyonel silahların yasaklanması bile normal karşılanırken, "veritileri acıya oranla çok yüksek askeri avantaj sağlayan" nükleer silahların uluslararası hukuka aykırı olduğunu söylemenin "aklıca olmayacağı" iddia edilmektedir.⁵³ Bu çerçevede, nükleer silahların tamamen yasaklanması konusunda haceman önce uluslararası çabamın bazı gelişmiş batıl devletler dahil bir grup devlete engellenmişin⁵⁴ ciddi bir tartışma konusu olması gerekirken merkezli literatürün bu konuya nedense fazla eğilmediği dikkatlerden kaçmamalıdır.⁵⁵ Bu

51. Benzer bir görüş için bkz. Cassese, yukarıda tk 35, s. 334.
52. Bkz. Cassese, yukarıda dipnot 35, s. 334-335.

53. Akhurst, s. 232'de "unwise" kelimesini kullanmaktadır. Aksarı, bu çerçevede, 1951'de atom bombası kullanışını savsın en az bir yıl daha sürecek ve en az bir milyon Amerıkan askerini öldüreğini ileri sürmektedir ki bu oldukça çatırması bir gerekçedir.

54. Örneğin, BM Genel Kurulunun 1653 (XVI) sayılı ve 1961 tarihli kararına nükleer silahların "yasadışı/ilegal" olduğu belirtilmiştir ancak 55 devletin olumsuz oy vermesi, konulara çoğu batıl öale 20 devlet olumlu oy kullanıldığı bu kararın dangına getirilmesi vermesi için UAD'de görüşülmesi yanında BM Genel Kurulunda 78 oyla kabul edilen karara olumsuz oy veren 43 ülke arasında Almanya, ABD, Fransa, İngiltere, İsrail, Rusya'nın yanı sıra Türkiye de vardır. (Bkz. < www.un.int/govrn/policies/nuc_dismantling/975k.htm>).
55. Bir grup uluslararası hukukçunun nükleer silahların genel ve tam silahlanmasını bir ilk adım olarak tanımlayarak şiddetli şekilde eleştirmesi için bkz. Appeld by Lawyers Against Nuclear War, Mart 1987 <http://p-o.org/Va.htm>

çerçevede asil ilgi çeken nokta ise, UAD'nin konu önüne geldiğinde bu tür silahların hukuk dışı olduğunu bir türlü söyleyememiş olmasıdır. UAD'nin temel gerekçesi özellikle devletin varlığını tehlikeye düşürecek çok aşırı durumlarda mesrû savunma çerçevesinde bu silaha başvurulabileceği olmuştur.⁵⁶ Ancak böyle bir saldırının gerçekleştirilse sadece karşı tarafın nükleer silah kullanması durumunda olacağı varsayımıyla hareket edildiği ortadadır ve UAD'nin taraflardan birinin nükleer silah kullandığı durumlar için bu genel yorumu yapmık yerine hiçbir taraflı bu tür silahları hiçbir surette kullanmayacağına neden hak mercedini anlamak oldukça zordur.⁵⁷ Kaldı ki, eğer herhangi bir devletin yasaklansa da bu tür silahları bir yoluna bulup kullanabileceği durumlar için bir yorum yapmanın gerekli/kaçınılmaz olduğu düşünüldüyse, genel bir yasaklan sonra "oranlılık" vs. gibi uluslararası hukukun temel ilkeleri çerçevesinde istisna bir kayıt düşmek yeterli o(a)maz mıydı? Ne var ki, nükleer silahların tamamen yasaklanması konusunda devam etmekte olan uluslararası çabalar ve kimi Üçüncü Dünya ülkelerinin, bazı gelişmiş/batılı devletlerin ve yazarların bu çerçevedeki tutumları da anımsandığında, nükleer silahların tamamen yasaklanması fikrinin mevcut uluslararası sistemde çok taraflı bulduğunun söylenmek zordur.⁵⁸

56. "Accordingly, in view of the present state of international law, viewed as a whole, as examined above by the Court, and of the elements of fact at its disposal, the Court is led to observe that it cannot reach a definitive conclusion as to the legality or illegality of the use of nuclear weapons by a State in an extreme circumstance of self-defence, in which its very survival would be at stake." (Yargı Akademinin) Bkz. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, ICJ Reports (1996), paragraph 97 (dangına görülmüşün mezarine ve yaygınlam ayrı ve kapsayıcı olarak UAD'nin <www/ufj-sfj.org> adresindeki sitesinden ulaşılabilir).

57. Diğer yandan, yargı. Weeramanayr'nin nükleer silahların her durumda yasak olduğu sonucuna vardığı ve UAD'nin kararını ağır şekilde eleştirdiği son derece ayrımlı ve genis kapsamlı kararı görüşe <discussing opinion> altında değeri.

58. Örneğin, UAD'nin sonunda gelen nükleer gücünden olan Fransa, UCA'nın savunma eylemlerinde UCA'nın bu amaçla bir yedek silaha olarak bu yorumları açıklama <inter-reative declaration> yapmış ve "savaş suçları" tanımının hiçbir yeminde nükleer silahların bahsedilmesini istemediğini belirtmiştir. <http://antirep.un.org/ENGLISH/bible/englishmaterial/bipart/concept/VIII/creaty10.asp>

Bu arada, zarar verme kapasiteleri yüksek olan ve olası zararları hiç de "insancıl" olmayan diğer bazı silahların da ya yasak kapsamı dışında bırakıldığı ya da kimi genel yasakların bu silahları kapsamayacak şekilde yorumlandığı da belirtilmelidir.⁵⁹ Son dönemde Afganistan'a ve Irak'a karşı da kullanılan B-52 hava bombardıman uçakları, misil bombaları ve yüksek oranda seyreltilmiş uranyum içeren silahlar⁶⁰ hemen akla gelmektedir.

Kısacası, uğruna savaş yapılan kitle imha silahları ve özellikle nükleer silahların, "insancıl, gerekiz acı vermeyen ve etrafa yani sivillere ve çevreye önemli zarar verme riski taşımayan silahlar" olarak değerlendirilmiş olsa gerktir ki yasaklanan silahlar (*inhuman and indiscriminate weapons*) arasına alınmamışlardır.

Diğer yandan, mevcut insancıl hukuk mevzuatının "askeri avantaj elde etme" kavramıyla birlikte ele aldığı "askeri hedef" (*military objectives*) kavramına da kısaca değinilmelidir. Bu kavram, "doğası, konumu, amacı ve kullanıma şekliyle askeri faaliyetlere etkin katkısı olan ve tamamen ya da kısmen tahrip edilmeleri, ele geçirilmeleri ya da etkisiz hale getirilmeleri mevcut koşullar altında kesin bir askeri avantaj sağlayan hedefler" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, bunun altında kalan her hedefin sivil hedef olduğu belirtilmekle kalmamış, ⁶² hedef yeri, okul ve ev gibi sivil amaçlı yerlerin, askeri faaliyetlere etkin katkılan olacak şekilde kullanılmadıkta kın kuşku duyulması durumunda bile, sivil hedef olarak var sayılacağı⁶³ belirtilmiştir. Bu düzenlemeler de ilk bakışta normal ve "mantıklı" görünseler de yorumu açık oldukları ve özellikle savaş ortamında köyü kullanmaya fazlasıyla uygun oldukları söylenabilir. Nitekim, "iki amaç için de kullanılabilir (dual use)" kavramına sık sık ve keşil de başvurulmuş ve son dönemde Kosova, Afganistan ve Irak

59. Ayrıca bkz. Cassese, yukarıda dipnot 35, s. 334.

60. Seyreltilmiş uranyum içeren silahların zararları konusunda kapsamlı çalışmalar ve haberler için bkz. "Campaign Against Depleted Uranium" <www.cdau.org.uk>

61. Madde 52/2, 1 Numaralı Protokol, 1977.

62. Madde 52/1, 1 Numaralı Protokol, 1977.

63. Madde 52/3, 1 Numaralı Protokol, 1977.

47. Bu sözleşmelerin metinleri için bkz. <www/ict.org>

48. Bkz. Cassese, yukarıda dipnot 35, s. 330.

49. Cassese, yukarıda dipnot 35, s. 334.

örneklerinde görüldüğü gibi askeri amaçlarla kullanılan yer hedef olarak sunulmuşur.⁶⁴

Tam da bu noktada sıkılıkla karşılaşılan bir başka kavram da “alki-kincel zarar/collateral damage” kavramıdır. Bir anlamda “çevreye verdiği zarar/sızıklan doşayı özürl diletir” zararı olan bu kavrama genelde askeri amaçlarla kullanılan silahların ve yapılan saldırıların “kaçınılmaz” olarak etrafa (şiviller, çevreye vs.) da zarar vermesi yani “talı” zararlar durumunda basyutulu maktadır.⁶⁵ Yıkarda değinilen “askeri hedef” ve “askeri başarı” kavramlarını merkeze oturulduğu savaş yöntemleri açısından savaş ortamında bu kavramın “geniş” yorumlanması tehlikesi vs. bir yana, özellikle Afganistan ve Irakta bu kavram neredeyse keyfi olarak kötüye kullanılmıştır/kullanılmaktadır.⁶⁶ Özellikle Çevreye Sözleşmesi ne ekli 1 Numaralı Protokol'ün 57. ve 58. maddelerinde düzenlenen ve devletlerin askeri hareketlerinin bu tür zararlar vermemesi için gerekli tedbirleri “ihiyatlılık (precautionary) ilkesi” çerçevesinde almasını gerektiren kuralları tüm devletleri bağlayan uluslararası yapılgelmiş hükümler bir parçası olduğunun Eski Yugoslavyaya İçin Uluslararası Mahkeme tarafından teyit edildiği anımsandığında,⁶⁷ seyreltilmiş urayın içerenler başa olmak üzere yaygın şekilde kullanılan silahların insanlara ve çevreye verdiği ciddi ve kalıcı zararların⁶⁸ “collateral damage” kavramı

Hedef dışı alanlara ve şivillere hiç ya da mümkün olan en az zarar verilecek şekilde savılan ama ciddi ararsınlara konu olan “aklı bombalar (smart bombs)” konusunda bız. “Factfile: Smart bombs - Not so smart”, BBC News Online, 27 Şubat 2003 <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/2808775.stm>

64 Cassese, yukarıda dipnot 35, s. 339.

65 Irak işgalının çevresel etkileri konusunda özellikle Mekeles tarafından yapılan bir rapora bız. “Continuing collateral Damage: The health and environmental costs of war on Iraq” <www.iraqwatch.org/03/03/03/ColliateralDamage2002.pdf>

66 Cassese, yukarıda dipnot 35, s. 339.

68 Öe yanarda, bu tür silahları kullanan çok sayıda askeri personelinde zarar görmüş olabileceği seklitlendirilmiştir. Haberler item 1991'de hem 2003'teki yaygın bombardımanın, yerel halkın ciddi kalıcı sağlık sorunlarına yol açtığı seklitlendiği habereleden daha fazla teyit edilmektedir. Örneğin bız. “Fears over Gulf War chemicals”, BBC News Online, 11 Haziran 2004 <http://www.bbc.co.uk/1/hi/health/3792201.stm>

çerçevesinde bile izah edilmişlerdir. Ölanaksızdır. Son olarak “sivil direniş” diyebileceğimiz diğer taraflarla ilgili “insanlık hukuk” düzenlemeleri de dikkat çekicidir. Öyle ki, yabancılara işgaline uğrayan ülke insanların düzenli ordu harici yapıpacakları sivil direniş sırasında insanlık hukukuna yararlanabilmeleri için emir-komuta zinciri altında savasmaları, ayırt edici işareti (uniforma vs.) taşımaları, silahlarını açıkta taşımaları ve insanlık hukukuna uygun davranmaları gerekmektedir.⁶⁹ Yine ilk bakışta “normal” görünün bu hükümlerin hukukun temel işlevi olan adalete uygun olduklarını söylemek pek olanaklı değildir. Gerçekten de, işgal altında olan sivil halkın işgalci devlet(ler)e karşı sivil direniş söz konusu olduğunda bu hükümlerin içerdiği ve yerindeliği tartışmalı bir hal almaktadır.⁷⁰ Silahını açıkta taşıyan “sivil direnişçiler”in her durumda daha güçlü ve organize olan (yoksa işgal olanaklı olmazdı) işgalci taraftan etkisiz hale getirilmesi çok kolay olacaktır. “İnsanlık hukukunun yaratılabilmesi için hukukun maddeleri” pek uygun değildir. En başta, insan hakları ve ilgili tüm düzenlemeler karşılıklılık ilkesinin derve dışı kaldığı istisnai ama son derece hayati durumdur. Yani, karşı tarafın uymaması gerçekte gösterilerek bu tür kurallara uymama ya da bunları aşmaya alma kabul edilemez. Dahası, böyle bir düzenlemenin yine özellikle “sivil direniş” durumunda fiili eşitsizliğe yol açma olasılığı da oldukça yüksektir. Nitekim, sivil direnişçi olarak kabul edilmenin ihlal edebileceği insancıl hukuk kurallarıyla işgalcilerin bunun karşılığında “hak kazanacağı” ihallerin eşitsiz olacağı açıktır.

Tüm bu tartışmalı noktalarından da görüldüğü gibi uluslararası “insancıl hukuk”, hukukun manngiy-la ve “insancıl” kaygılarla pek de uyumsuz olan nok-

69 Meade #A/2, III. Çevreye Sözleşmesi (1949). Diğer yandan, Guanamaun Üstüde herhangi bir hukuksel dayanak olmaksızın uzun süreli tutulmasına atılan “welfare of combatant” olduğu ileri sürülmektedir.

70 Cassese, ilgili bölümünde ilgili usul ehline olan dengeli-liklerin medeninin “teçhiz” devletlerin mevzuatın esasları mensabı etkileri olduğunu belirtmektedir. Bız. Cassese, yukarıda dipnot 33, s. 337-338.

taları içermektedir. Daha da vahimi, bu noktalarda merkezi literatürde pek de fazla dikkat çekmemesi ve bir anlamda bilinmeyen bilinen (*unknown known*) olarak kalınmaktadır. Diğer yandan, “insancıl hukuk” çerçevesinde birçok önemli düzenlemenin yapıldığı da açıktır. Yıkarda de değinildiği gibi, eşitsizlik olmakla birlikte en azından insan-merkezi bakışın bir şekilde ön plana çıkması önemlidir. Ne var ki, insan-merkezi bakış açısı öteklinin de “insancıl” olduğunu kabulü onkoyul olarak gerektirir ki bu hemen aşağıda tartışılacaktır.

2. İnsancıl Hukuk Kuralları
Ne Kadar/Nereye Kadar Uygulanıyor

Devletler daha doğrusu insanlar, ister var olsunlar mı ve varlıklarını devam ettirmenin işerece başka birşeyin “kaçınılmaz” yolu olduğunu düşün-dükleri için diğerlerini ötekileştirirler. Bunun do-ruk noktasına çıktığı an ise savaşlardır. Savaşları grup “dışınarı”dır ama bu bile çoğu zaman yetmez. Hayvan, vahşi, insan-altı” vs. olarak görü-lürler: Döşleriyle olara ne yapılırsa yeterdir.”⁷¹ Hatta hedef alınan genellikle “dışınarı askerleri”yle si-narlı kalmaz ve şivillere de ciddi zararlar götür. İş-kence, öldürme ya da etkisizliği en “iyi/kolay” se-kilde işpat etme (ya da hasmın etkisizliğine en “iyi/kolay” yoldan hald getirme) yolu olarak (ka-dimlara) tecavüz?⁷² gibi. Her ne kadar çevresel insa-ni ilkelere çerçevesinde düşünülüğünde çoğu özel yasaklamayı bile gerektiremeyecek kadar insancıl-dışı olan bu uygulamalar savaş hukukunu çerçeve-sinde uzun zamanlar yasaklanmış ise de, bu ya-saklar o kadar sıkılıkla çiğnemiştir ve çiğnemek-teki ki kağıt üstündeki bu yasaklara hiç yuylunmuş mudur sorusu bile rahatsızlık sorulabilir.⁷³

71 Güncel bir eleştiri için özellikle bız. Robert Fisk, “If we see our enemies as humans, we are ourselves end up as swa-ges”, *The Independent*, 9 Mayıs 2004.

72 Iraklıları işsence fotoğraflarına gürdenen gelen Pyamide England'ı komutan John Soble yorumlamıştır: “Biz hepimiz ötekli inderim yani-insan ilahı yaratıcılık olduğunu düşün-mek, bu yüzden Pyamide'nin yaratılan gibi bursız-mamız” bız. Yaldızın Tarihçesi: “Disyanın Fotoğraf Çektir-mek”, *Radikal*, 16 Mayıs 2004).

73 Bu konuda çok iyi bir makale için bız. Arns Yinnal, “Savaş ve Kadın” 1 *Habur ve Adalar* 39 (2004).

74 Bu konuda insancıl hafızasını en çok etkileşen eden yılan in-sihetki olayları Kocce Yarnımsandırdığı Japon ihalleri, her bu-yutuyla 2. Dünya Savaşı, ama özellikle ABD'nin, iki Japon kecurine atom bombası atması, Vietnam Savaşı, 1990'da Balkanlarda yaşananlar ve daha sürmekte olan Irak işgali çerçevesinde sıralayabiliriz. Tabii, çiğnemenin getireceği ünise-lerasi sorumluluk ve maddi değilse de psikolojik/psesi-kasyon, devletlerin genelde “insancısızlaşma” sayılarına gir-mesine neden olmaktadır.

75 War Office Departmental Minute, 12 May 1919, Churchill Pa-pers 16/16, Churchill Archives Centre, Cambridge'den bu ko-nusmayı aktaran Wikipedia ismi on-line ansiklopedi, bu ko-nusmayı başlangıçta dikkat edilmediğini, oysa konuşmanın tamamı bilindiğini Churchill'in medeni olmasına habiler'e karşı kullanılmak üzere geryiya 2. Dünya Savaşında kulla-nılan zehirli gazlar arasında ayrıntı yapıldığı yazılmaktadır. Her ne kadar Churchill'in 1. Dünya Savaşında kullanılan gazlar hakkında bir ayrıntı yapıldığı yorumunu anlatmak zor olsa da, Wikipedia'nın ilgili maddesini ayrıntı aktarmı yorumunu okuy-u-cuya buradanlık en doğrusu: “Churchill on poison gas: Churchill is often quoted out of context on this subject. The full quote, rarely published in entirety was: ‘I do not understand this que-stion, since it is about the use of gas. We have definitely adopted the position at the Peace Conference of arguing in favour of the retention of gas as a permanent method of warfare. It is sheer of-fuscation to laurate a man with the poisonous fragment of a burning shell and to boggle at making his eyes water by means of lachrymatory gas. I am strongly in favour of using poisoned gas against uncivilized tribes. The moral effect should be so good that the loss of life should be reduced to a minimum. It is not necessary to use only the most deadly gasses: gasses can be used which cause great inconvenience and would spread a heavy terror and yet would leave no serious permanent effects on those of those affected.’ War Office Departmental Minute, 12 May 1919, Churchill Papers 16/16, Churchill Archives Centre, Cambridge.” (Clardy Churchill distinguished between the de-adly gas of World War II and the tear gas he proposed to use against uncivilized tribes).”

Bu konuda karşılaşılan gelişmeler ve çifte stan-dartlar listesi uzun uzadıya yazılabilir. Fakat on-celikle bu durumun altında yatan anlayışı vurgu-lamak daha önemlidir: bu insancıl kuralları ancak insanca mnameleri hak edenler (“daha”) insan-olanlar”) için geçerlidir. Hem, “biz” yapıyoruz” “doğru”dur/hükümsal”dır. Ve 20. yüzyılın ikinci yarısı yani “silahlı hukuk devri” boyunca durum başka şekilde resmedilse de, bu hep böyle olmuştur ve de olacaktır.

Japon savaşçılar “insancıl-ı yarattıkları olan” Korelilere işediklerini yapabileceklerini düşün-düklerini, Churchill ise, “medeni olmayan kab-i-lelere karşı zehirli gaz kullanmaya taraftar oldu-ğunu ve bu fikri ilksindirici buluların anlamadı-ğını” söylemişti.⁷⁵ Şimdi tek değışen şey ise yu-karıda da belirtildiği gibi somutgeci dönemimin

76 Bu konuda karşılaşılan gelişmeler ve çifte stan-dartlar listesi uzun uzadıya yazılabilir. Fakat on-celikle bu durumun altında yatan anlayışı vurgu-lamak daha önemlidir: bu insancıl kuralları ancak insanca mnameleri hak edenler (“daha”) insan-olanlar”) için geçerlidir. Hem, “biz” yapıyoruz” “doğru”dur/hükümsal”dır. Ve 20. yüzyılın ikinci yarısı yani “silahlı hukuk devri” boyunca durum başka şekilde resmedilse de, bu hep böyle olmuştur ve de olacaktır.

77 Bu konuda karşılaşılan gelişmeler ve çifte stan-dartlar listesi uzun uzadıya yazılabilir. Fakat on-celikle bu durumun altında yatan anlayışı vurgu-lamak daha önemlidir: bu insancıl kuralları ancak insanca mnameleri hak edenler (“daha”) insan-olanlar”) için geçerlidir. Hem, “biz” yapıyoruz” “doğru”dur/hükümsal”dır. Ve 20. yüzyılın ikinci yarısı yani “silahlı hukuk devri” boyunca durum başka şekilde resmedilse de, bu hep böyle olmuştur ve de olacaktır.

78 Bu konuda karşılaşılan gelişmeler ve çifte stan-dartlar listesi uzun uzadıya yazılabilir. Fakat on-celikle bu durumun altında yatan anlayışı vurgu-lamak daha önemlidir: bu insancıl kuralları ancak insanca mnameleri hak edenler (“daha”) insan-olanlar”) için geçerlidir. Hem, “biz” yapıyoruz” “doğru”dur/hükümsal”dır. Ve 20. yüzyılın ikinci yarısı yani “silahlı hukuk devri” boyunca durum başka şekilde resmedilse de, bu hep böyle olmuştur ve de olacaktır.

dişine artık başvurulamayacak olursa. Yoksa mevcut uygulamaların altında anlayış büyük ölçüde aynı: 19. yüzyıl koşullarında yasavizler karşı güç, ön alıcı savaş, hile dahi gerekli tüm yönlemelere başvurulabilir.⁷⁶

Nitekim, son olarak Irak'ın işgalinde de durum gerekten tam da böyle oldu. Iraklı işgal eden "koalisyon" askerlerinden Irak yetkilileri tarafından tutsak edililerinin görüntülerinin televizyondan yayılmamasına insanlık hukuka aykırı oldukları haklı gerekçeyle hitraz eden ve bunu Irak rejimi ve hatta halkıyla ilgili görüşlerinin sağlanması olarak kullanan ABD ve İngiltere, uluslararası mevzuat bunu öngörmese de devletler devlet başkanı olarak değerlendiren daha fazla "dikkat" gösterilmesi gereken Saddam Hüseyin'i kameralar önünde "sağlık kontrolü"nden geçirmeyi ve bunun sayısız kez TV'lerden yayılmasının anormal karşılamamıştı. Guantanamo da "çok tehlikeli terörist" oldukları için "savaş tut-sığı" bile sayılmayan ve "yasal olmayan savaşçı/yasadışı savaşçı (*unlawful combatant*)" gibi ne olduğu bile belli olmayan bir sandı (suzuk) altına sokulanlar ve tabii oldukları mamule bir yana, çoğu aslında hırsızlık gibi adi suçlardan tutuklu olan Iraklı mahkumların ABD ve İngiltere denetimindeki hapishanelerde uğradıkları insanlık dışı mamuleler ve o haldeyken istekleri dışında kimi "hüatra fotoğrafları"na konu olmaları ozule ve birkçe alt düzey askerin yazılamasıyla geçiştirilebilecek nitelikte midir?⁷⁷ Yoksa, her dünyanın askerleri savaş esirlerinin sahip olduğu tüm ve

hatta daha ileri haklara sahiptir ama "geliir"-Günantamamı örneğinde görüldüğü gibi- uluslararası hukuk literatüründe şimdiye kadar olan durumları kapsayan herhangi bir statü'yü bile hak edemeyecek kadar "tehlikeli" midir? Normal ("insansel") mamulelerden hiçbirisini hak etmemek; temyiz olanağı olmayan, savunma hakkının ve *habes corpus* ilkesinin ciddi şekilde ihlal edildiği, kamuya kapalı toplanan ve aslında mahkeme bile olmayan askerî komisyonlarda yapılabilmeliler mi?⁷⁸ Kuralları açık ihlal olan tüm bu gelişmelerin, hukukun (güle sandan uygulamalarını kapsayarak) bir örneklik, istikrarlı uygulamaya ve daha da önemlisi adaletle sağlanması temel amaçlarına uygunluk açısından hukukik bir şekilde bağdaştırılmasını hiç olanaklı olmadığını tadadır.

Son olarak, insansel hukuk alanında özellikle Irak'ın işgaliyle gündel önem kazanan işgal güçlerinin işgal altındaki ülke ve doğai, ekonomik ve kültürel varlıkları konusunda yumas gereken başka kimi kurallara ne derece uyulduğuna da değinilmelidir. Son derece yemlik ilgili ilke ve kurallara göre, işgal devletler işgal altındaki ülkenin doğai kaynaklarını sadece o ülke insanlarının yararına kullanmak ve kendi ekonomisine katkı sağlayacak faaliyetlerde bulunmamak⁷⁹ ve ilkelede aşayışı sağlanmak konusunda gerekli onlemleri almakla da yükümlüdür.⁸⁰ Ne var ki, Irak'ın "yemden insası" için gerekli ihaleler Amerikan ve "müttefik" ülke şirketlerine dağılımı,

hasaneder ya da Bagdatta bulunan önemli müzeler yegnamılmıken⁸² petrol kuyuların koruma altına alınmıştır. İşgal sonrası Irak'taki genel asayış durumu hakkında bahiddiğünde da durumun asayış olarak nitelmesini zorlur. Bu tür kurallara uyulanması takip etme sorumluluğunu taşıyan uluslararası toplun ise "yemden insa" halleterinden pay kapmanın yollarını aramakadır. Dahası, işgal karşılığının sözcüleri de ya Saddam rejiminden atacaklarını tahsil etmenin peşine düşmüş,⁸³ ya da hava salhasını "koalisyon" güçlerine hemen açarak savaşı dolaylı katkı sağlamayı tercih etmiştir.⁸⁴

Tam da bu noktada Temmuz 2002 itibarıyla görevde başlıyan Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM)'nin konuyla ilgili yetkililerine kısaca değinmekte yarar var. Bilindiği gibi, bu mahkeme ilke olarak evrensel yargı yetkisiyle donatılmıştır ve savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar dahil olmak üzere bir dizi temel uluslararası hukuk ihlalini yargılayabilecektir. UCM Roma Statüsü ne açığa karşı olan birleşik devlet bir yana, uluslararası toplumun önemli bir kesimi böyle bir fiire destek olmuştur.⁸⁵ ve Statü'nün yürürlüğe girmesinden

den sonra işlenecek suçlarla ilgili olarak UCM'nin yetkili kullanması kabul edilmiştir.

Ne var ki, bu konuda tartışmalı nokta, ABD'nin UCM'ye taraf olmama kararlılığını bildirmeye⁸⁶ yetinmemesi ve aslında UCM'ye taraf olan birçok devleti "ikna" ederek yapıdığı "iktil antlaşmalar" yoluyla UCM'nin yer bakımından yetkisi dolayısıyla yargılayabileceği askeri ve sityasi personeline bir çeşit mualifeyi sağlama arayışına girmiştir.⁸⁷

Bilindiği gibi, UCM, Statüsü gereği, taraf bir devletin ülkesinde işlenen ilgili suçlar (*State of territoriality*) ve varandığı bu suçlardan birini işleyen taraf devletler (*State of nationality*) açısından yargı yetkisine sahip olacaktır.⁸⁸ Özellikle de Irak'ın işgalinde bu konunun dikkatlice ele alınması gerekmektedir. Ashında, ne ABD ne de Irak bu antlaşmaya tarafır. Ne var ki, işgalin aktif bir parçası olan İngiltere UCM Statüsü'nü 30 Kasım 1998'de imzalamış 4 Ekim 2001'de de onaylaya-

⁷⁶ Öyle ki, Bush yönetimi 6 Mayıs 2002'de yapıldığı bir açıklamayla Statü'ye taraf olmayı düşündüğünü ve saatüdeki ABD imzasında da bir hüküm olduğuna açıklanmıştır (<www.state.gov/p/ps/p2002/09968.htm> ayrıca bkz. Jim Lobe, "Bush Unsigns War Crimes Treaty," *American Enterprise*, 6 Mayıs 2002, <www.aiercenter.org/story/13055>). Hemem belirtmek gerektr ki, Clinton yönetimi BM Genel Kurulunda Çin, Irak, İsrail, Kazak, Libya ve Yemenle birlikte Statü'ye olumsuz oy veren yedi ülkeden bir olmakla yetinmemiş ve imzaya atıldığı sırada Statü'ye ilgili ciddi itirazları ve kaygıları olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte, biraz sağda Kyoto Protokolü bağlamında da görülebceği gibi, Clinton yönetiminin sonlarında (31 Aralık 2000) bu Statü'ye imza atılmış ama UCM'ye daha da karşı olduğu bilinen Bush yönetiminden ABD'nin emelî kaygıları giderilene kadar Statü'yü onay için Senato'ya göndermemesi istenmiştir (bkz. <http://usembassy.state.gov/israelnashd/wwww01010302.html>).

⁷⁷ Human Rights Watch, açıkladığı hukukisi görüş çarışımında, ABD'ye "98. maddesi anlaşılabilir yanları devletleri, -sadece imza amını değil nitelik antlaşmaları yapan devletleri- sadece imza amını sağadığı bir cihredebildikleri onkilo ilgili 98. maddanın taraf oldukları devletin varandığına bağlılık, sağlayıcı etkilerde yorumlanması ve uygulanmasını Statü'nün koruma emelî amacı ve hedefine aykırı olduğunu belirtmektedir. Bkz. "United States Efforts to Undermine the International Criminal Court: Legal Analysis of Impunity Agreements" <www.hrw.org/sampledoc/us0205018.html> (17 Mayıs 2004).

⁷⁸ Madde 12/2'da ve b. 1998 BM Genel Kurulunda kabul edilerek UCM'ye açılan ve 1 Temmuz 2002'de yürürlüğe giren UCM Roma Statüsü'nün maddesi için bkz. <www.ictc-qr.nl/library/basicdocuments/rome_statute(c).html>

⁷⁶ Cooper, "The New Liberal Imperialism" yukarıda dipnot 8. ⁷⁷ Bu arada, işkence vb. temel insanî konularda kesin -en iyi ihtimalde- yeni sembolizmi kusuruz olduğu haldeki -en iyilerden- yemden rahatsızlanarak öle ifteri olduğu, ayrıca madde Bu tip ihlallerin hic olmamasına gendelikte açıklanması birer ihlal durumunda da tam sorumluluğun yegnaması ve uygun şekilde cezalandırılması gerekmektedir. Yani, "emilî hük" ibknce, alt düzey askerin yegnamasının özelliikle sistemdeki işkence durumunda hukukun getirdiği en karşılıklı vassımlıdır. Kaldı ki, Nuremberg ve Tokyo Mahkemelerci, tam hukukisi kusuruzlama regmen, en azından ihlallerden alınan emelî hükmü bu tür suçlarda savunma hakkına kabul edilmişyegnin belirtmiştir (Kochler, yukarıda dipnot 18, s. 68). Zaten UCM Roma Statüsü de bu ihlaller -seruvinde olmaları durumunda- devlet başkanı dahil tüm amirlerin boyisesi durumunda ceza sorumluluğuna açılmıştır (kaynak bağlanmış).

⁷⁸ Haziran 2004'e ortaya çıkan haberlere göre, ABD Gumaana gina ülkesi statüsünde tam olarak belli olmadığını iddia ediyor (sadece insan hakları tarafında) ve insan hakları bültenlerinde "hukuksal boşluk" olduğunu ileri sürmekte yemdenmiş kimi Özgürlük Uluslararası Kurumunun giza soruşturması mercezetlerinde Uluslararası Kizilhatc, s.10'den itibaren sakladığı "varlıkları" "hayatle estire" şeklinde alt-konuyu ve sorgulamıştır (bkz. "Perdagonun 'Hayatle estire' raporu", *Kadınlık*, 18.6.2004). 11 Eylülün terdidiği savrılmaları "ur-gülmada birleke ABD'nin insan hakları ve demokrisi konusundaki daha eskilere uzanan katkı sorunları olduğunu gösteren bir yargı için bkz. Türkiye Adalet Bakanlığı, *Terör-İstisnasın maddeleri* (Ağustos 1997, İstanbul, 2004).

⁷⁹ M. Tignino, "Water in Times of Armed Conflict," *Resolutions of International Water Disputes* (La Haye, 2002), s. 337.

⁸⁰ Bu konular genel olarak Davuldeni Çerçeve Sektöründe değerlendirilmiştir.

⁸¹ BM yetkililerinin hazırladığı bir raporda ABD liderliğindeki

⁸² "Kültür eserleri" olarak adlandırılan yapımlar arasında de edilen eserlerin önemli bir kısmının Londra ve Cenevre'deki sanat kurumlarına emelî olarak bağışlanması (bkz. "Eski eserler" <http://www.iti.org>).

⁸³ Bu konuda Fransızın çabaları özellikle dikkat çekmektedir. Özgürlük bka, *France Despeignes ve Steven Komarov*, "Nations discuss 'redacting' Iraq debt" <www.usato.gov/newsroom/story/2003-12-15-iraq-debt-usak>. Ayrıca soruşturması mercezetlerinde Uluslararası Kizilhatc, s.10'den itibaren sakladığı "varlıkları" "hayatle estire" şeklinde alt-konuyu ve sorgulamıştır (bkz. "Perdagonun 'Hayatle estire' raporu", *Kadınlık*, 18.6.2004). 11 Eylülün terdidiği savrılmaları "ur-gülmada birleke ABD'nin insan hakları ve demokrisi konusundaki daha eskilere uzanan katkı sorunları olduğunu gösteren bir yargı için bkz. Türkiye Adalet Bakanlığı, *Terör-İstisnasın maddeleri* (Ağustos 1997, İstanbul, 2004).

⁸⁴ Özgürlük Uluslararası Kurumunun giza soruşturması mercezetlerinde Uluslararası Kizilhatc, s.10'den itibaren sakladığı "varlıkları" "hayatle estire" şeklinde alt-konuyu ve sorgulamıştır (bkz. "Perdagonun 'Hayatle estire' raporu", *Kadınlık*, 18.6.2004). 11 Eylülün terdidiği savrılmaları "ur-gülmada birleke ABD'nin insan hakları ve demokrisi konusundaki daha eskilere uzanan katkı sorunları olduğunu gösteren bir yargı için bkz. Türkiye Adalet Bakanlığı, *Terör-İstisnasın maddeleri* (Ağustos 1997, İstanbul, 2004).

⁸⁵ Hatta, BM Genel Kurulunda olumsuz oy veren İsrail daha sonra Statü'ye imza koyarak uluslararası ceza yargı hükmü her zaman desteklediğini hatta bu fiiket ilk ortaya atıldığında olduğunu ana bu projeyi kim devleteceği sıvası amaçlarla kullanılması endişesi nedeniyle Statü'ye taraf olmadığını belirtmiştir. İsrailin ve diğer devletlerin açıkladıkları için bkz. <www.un.org/aw/ics/statute/status.htm>

rak taraf olmuştur.⁸⁹ Bu nedenle, İngilizlere yetkili-
lerinin savaş suçları başta olmak üzere çeşitli
suçlamaları UCM'de dava edilmesi pekala müm-
kin gözükmemektedir. Nitekim, bu konuda ilk giri-
şim yapılmış ve İngilizlere Başbakan Blair'ın yanı
sıra Dışişleri Bakanı J. Straw ve Savunma Bakanı
G. Hoon aleyhine "savaş suçları" işledikleri ge-
reğiyle UCM'ye başvuru yapılmıştır.⁹⁰ Bu baş-
vurular karşısında uluslararası toplumun, ilgili
devletlerin ve özellikle de UCM'nin tutumu ulus-
lararası hukukun üstünlüğü açısından ciddi bir
test olacaktır.⁹¹ Ya şimdiki kadar kurulan Nükle-
er, Tokyö, Eski Yugoslavya ve Ruanda gibi ad-
hoc mahkemelerin -tüm olumlu yönlerine rag-
men- temsil ettiği galibin adaleti (*victor's justice*)
analizi devam ettirecek, ya da Nükleer Mah-
kemesi'nin Amerikalı savcısı Jackson'ın davamın
açılış konuşmasında belirttiği gibi,⁹² davacı ve
hata yarıcı konumunda bulunmanın *da* yargıla-
nabildiği bir düzen yaratılacaktır. Ne var ki, yu-
karıda değinilen güncel gelişmeler durumun
böyle gerçekleşmekten hala çok uzak olduğunu
ve hatta uluslararası adalete inancın her geçen
gün daha da yıprandığını göstermektedir. Son
günlerde Saddam Hüseyin'in yargılanması çer-
vesinde de tartışılmakta olduğu gibi, aslında iş
mağlupların/ötekilerin⁹³ yargılanmasına gelince

89 <http://unranyun.org/ENGLISH/ahbhc/englishameret-bizc/partidaperceXVII/renay10.asp>, 20 Nisan 2004.
90 *The Independent*, 18 Ocak 2004, ve "Blair war crimes case launched", *BBC News Online*, 2 Mart 2004 <http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk-politics/3252413.stm>.
91 Ne var ki, akterlerin tarihsel insan hakları ve insani ih-
kak ihlallerinin yönetimin devredileceği 30 Haziran 2004
sonrasında yargılanmasını engelleyen için ABD ve İngi-
relin yapıldığı girişimler sonucu "kealyayın" askerlerin in-
gizlikte sağlanan kararın çıkarılması İsrak devletiyle
egemenliğin niteliği ve kapsam konusunda ciddi kısıfkuşa
neden olmuştur. Bkz. Kamal Ahmed, "Iraq's lose right to
sue troops over war crimes", *The Observer*, 23 Mayıs 2004.
92 "Blair war crimes case launched", *The Observer*, 23 Mayıs 2004.
93 Zgajnar ve Bilim 97 (2000-2001), 100.

93 Örneğin, nihai mahkemelerinin emresel jüri yeklesi üye-
limesi yönünde 1990'da seçili yasal düzenlemeler yapan
Belçika, bu çerçevede İsrail Başbakan Ariel Sharon aleyhine
bir dava açılması üzerine ilgili yasadai düzenleme ve de-
ğişiklikler yapmıştır. Öyrün için bkz. Kocher, yukarıda de-
nol 18 s. 95 vd.). Habi, bu geri adama Kongre Dışişleri Baka-
rının Belçika'da yargılanması girişimi konusunda UAD'nin

yargı yolunun kullanılması pek sorun oluştu-
maktadır. Özellikle Mişosev'in yargılanmasına
"galiblerin adalethinin uygulanmasından başka bir
şey değildir" şeklinde yapılan itirazlara karşı geri-
tlen "eksiklikleri olmamakla birlikte anılan iyi bir
adimdir ve gerisi de yani galipler için yapılacak
yargulamalar arkaadan gelecektir"⁹⁴ açıklaması
daha ne kadar itina edilir bulunabilir ki? Şimdiki
kadar hiç "galip" yargılanmamıştır ve mevcut an-
layışın sürdürülmesi durumunda bunun hiç ger-
çekleşmeyeceği de nedeyse kesindir.

Kısacası, uluslararası insanclı hukuk mevzuatı-
nın hem kendisi hem de algılanışı, yorumlanışı
ve uygulanışı her zaman için sorunlu olmuştur.
11 Eylül'ün etkisi ise yine temel olarak bu konu-
da da "mıs gibi yapmaya" artık gerek kalmadığı-
m ortaya çıkarması olmuştur. Cooper'in teorleş-
tirmeye çalıştığı gibi, Batı ("postmodern dünya")
kendisini çifte standart fikrine artık alışmalıdır.
çünkü geri toplumlara karşı ("ormanada") güc, en
alıcı savaş, hile gibi yöntemlerle başvurmak ge-
rekildir.⁹⁵ Açıkça görüldüğü gibi, bu alanda da
büyük ölçüde reortrike kalan değişikliklerle "hi-
blenem bilinenler (*arkhoun knowns*)", "bilinen
bilinenler (*know knowns*)" haline dönüşmüştür.

IV İNSAN HAKLARININ KORUNMASI

Kuveler kullanma ve insanclı hukuk konusu ne de
olsa "sisişnai" dönemler yani savaş dönemleri için
söz konusudur. Yani "geçerli" bir durum düzen-
lenmektedir. İnsan hakları ise yavaşın tüm anla-
rım ve boyutlarını (savaş anı dahil) kapsar. 11 Ey-
lül, birçok alanda olduğu gibi -ama daha vahim
bir şekilde- bu alandaki güzel ruyardan da uyan-
mamız gerektiğini söylemekte. Gerçekten de, in-
san haklarının evrenselliği-geçerliliği ekseminde
"tarihsel bir yön, aslında insan haklarının
"mimkin olan en iyi şekilde" uygulandığı dışı-
dar yoluma dışarı olmak verdiği şüphesiz, kararın elisani
de kayıyemekte yarar var.

94 Bu görüşün on bilhassa savunmasını, Sira Leone için Özel
Mahkemenin ilk başkanı olan ve hali bu mahkemede yargı
olarak görev yapan Geoffrey Robertson'ın (bkz. *Times
Aspen Humanity: The Struggle for Global Justice*, (Crisis
Books, 2002), ve "The search for victors justice", *The Guar-
dian*, 12 Şubat 2002.
95 Cooper, "The New Liberal Imperialism", yukarıda dipnot 8).

nülen "Batı" ülkelerinde bile gerçekliğini, yani
"Barınm değer" olduğu düşünölen insan hakları-
nın anavatanında bile ayrımcılığa maruz kaldığını
görmüyoruz. ABD, *habdosa corpus* başta olmak üzere
yargı usulüyle ilgili birçok temel ilkeyi Guantanamo
da da açıkça ihlal ediyor.⁹⁶ İnsanların satın aldığı
ve okuduğu kitapları bile izliyor.⁹⁷ İngilizler bazı
ülkelerden gelen yabancı öğrencilerin e-posta ya-
zışmalarını ve telefon görüşmelerini kaydediyor.⁹⁸
"Şüphesiz doğrucu" Prim Fortuyn ve ekibinin da-
ha fazla (Müşihman) milliyetçi hayır kampanya-
sıyla 2002 seçimlerinde elde ettiği başarı Hollan-
da da sol partileri de aynı yolu izlemeye götürmüştü
görmüyoruz.⁹⁹ Fransa özellikle Müşihmanları he-
del alan ayrımcı yasalar çıkartıyor.¹⁰⁰ İtalya'da Ber-
lusconi hükümeti antidemokratik yasalar çıkar-
ıyor.¹⁰¹ Tüm Avrupa'da yayılan göçmen karşıtı po-

96 Bkz. yukarıda dipnot 78.
97 Çok daha fazla kesilime ve ihlal içeren tem 1016 maddelik
23.10.2002 tarihli ABD Yürürlere Yasası (*US Patent Act*)'nin
maddesi için bkz. www.epic.org/privacy/terror/h/3162.html. Nitekim, *Human Rights Watch*,
16.6.2004'te ABD yönetiminin gözetimci mektupları 11 Eylül
sonrası yapılmış insan hakları ihallerine bir an önce son
verilmesi ve 11 Eylül öncesi dönemde donatması eşitsizinde
bulunmasını (bkz. "U.S. Resore Rights Undercut by Post
9-11 Policies", [www.hrw.org/press/2004/06/06/16/se-
domie773.htm](http://www.hrw.org/press/2004/06/06/16/se-
domie773.htm)).

98 Bkz. Mitchell Day ve David Bamber, "Universities spy for
M15 on foreign students", *The Independent*, 22 Mart 2004.
Habere göre, Hindistan, Pakistan, Kuba, İran, Irak, Mısır,
Surya, Libya, İsrail ve Kuveyt Kore'den gelen öğrenciler ko-
nusunda yapılan sorgusuların M15-üniversitelerle ilgiliyle
yürülmektedir. Diğer yandan, terör şüphelilerinin gözaltı ko-
şulları konusunda da İngiltere'ye ciddi eleştiriler yöneltil-
mektedir. (bkz. "UK: Detention Policy Undermines Anti-
Terrorism Aims", *Human Rights Watch*, 24 Haziran 2004
www.hrw.org/press/2004/06/24/uk68940.htm).

99 Örneğin, bkz. Stephen Caule ve Isabel Conway, "Left-winger
gives Fortuyn formula to lead Dutch election race", *The
Independent*, 18 Ocak 2003.

100 Bkz. John Lehdahl, "French MPs approve ban on headscar-
ves", *The Independent*, 11 Şubat 2004.

101 Örneğin, küçük doada işkencinin kim durumlarında müm-
kin olan öbaleceği yönünde bir yasa tasarısı İtalyan parlamen-
tosa sunulmuştur. "İtalyanı may make small doses of
torture legal", *The Independent*, 23.4.2004, veya "Italy's işken-
ce oruce legal", *Rediff*, 24.4.2004. İşkenceye yasal bir
çerçeve kısımlanılması gerektiği görüşü hukukçuların aran-
da da genişletilmesi bekleniyor (bkz. Polly Curtis, "Har-
vard academic defends torture claims", *The Guardian*,
11.6.2004 <http://www.guardian.co.uk/world/2004/06/11/6.2004-ahnp/09999.003.htm?i=articles>). Diğer yandan,

İhtikardan bahsediliyor vs vs.¹⁰² Bazı AB çevrele-
rinden zaman zaman duyduğumuz terminolojiyi
kullanırsak, "*Judeo-Christian* medeniyet"nin
Christian aygındaki bu gelişmelerin aslında ken-
dileri de insanclı dışı bir suç maruz kalması olan
Juda aygında daha da uzun bir şüredir yaşadığı-
nı ve Filistin'de birçok temel insan haklarını fi-
tursuzca çiğnediğini harutarmaya bile gerek yok.
Bu arada, tüm bunlardan cesaret alan "ötekil"lerde
daha da vahim, Fransızlar, "terörle müca-
dele" döneminin yarattığı boşlukları, "en iyi şekil-
de" yarıtlamıyor ve dünyamı başka bazı yerlerde
demokrasi götürmelemeden diktatörlüklerini pekiş-
tirmek için açık destek görüyor.¹⁰³

bulukcularının ABD yönetimine 11 Eylül bezenen yeni sat-
dıkları öleyebilecek bilgiri almamasın söz konusu oldu-
ğu durumlarda işkenceyi yasaklayan ulusal ve uluslararası
mevzuatların bağliya olacağı yönünde görüş bildirdiği
anlaşılmalıdır. Bkz. yukarıda dipnot 44.

102 Bu arada, "Batı" emelketleri arasında yavaşın sarvulma-
ları da kısaca anımsanmakta yarar var. İslamofobiyi bir an-
lamda teorisleyen *hesizler* kitabıyla (*Dag and Pride*, Uni-
versity Publishing, 2002) Orsana Fallaci; bir yanda evroizme
karşı savaşçı insan haklarını bir kenara anımsaması yanısı
yanısıken (*The Lesser Evil: Political Ethics in an Age of Terror*,
Princeton, 2004) diğer yandan da aynı zamanda 11 Eylül
sonrası Barınm değeriyle gurur duyması gerçekliğini da-
ha iyi anlaşıldığını söylemeyi de ihmal etmeyen Michael Ig-
natieff ("What Will Victory Look Like", *The Guardian*,
19.10.2001), ve son olarak Afganistan'ın işgalını gördüğü İik
mensi savaş olanakı ammiyayn Richard Falk bunlardan sa-
dece biridir. Bu arada, 11 Eylül'ün Elyon İlk Nobel Ede-
biyat Ödülü'ne bışın Müşihmanlar olmak üzere "ötekiler"
konusundaki unvanıyola bilinen Naganıy'ın verilişin olduğu
da dikkat çeken bir diğer ayrımdır. (ki bir anlamda galib-
topluların ve ben-merkezçiliğini eleven ve aslında ammes
mihallerde"ni her mestekli dırtdığı Çerez'e'ye verilmiştir.
Bu konuda özellikle bkz. Mahmud Murrana, "Febduya ve Si-
yaset", *Radikal* Kitap, 10 Ekim 2003).

103 Bunun altında yatan analizye ise açık, "işkencilerin aslında
nem cezalandıracağız, desilamamızın ise delillendireceği"
(Rag Ali, "Gedung used to the idea of double standards", *The
Independent*, 15.9.2001). Gerçekten de, Özbekistan ve Türk-
menistan gibi Öta Asya devletlerinde yasanırlara ik olarak
yapıldığı dırke medeniyet Batı devletlerin terdarine maruz İsa-
rak Pakistan Devlet Başkanı General Mışerref 11 Eylül'ün
hemini sonra Mr. President olmuş Öhler, "Warm parole for
Musharraf" in *US*, *BBC News Online*, 14.2.2002
http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/south_asia/1818898.stm).
Lebedevi tartışmalarının bir şekilde somulanılmasını
şansa Blair Libya İdenti Kaddafiyi Libya'dan ziyaret emişir şip
konunda bkz. Ben Buswell, "The golden handshake: Beware sup-
er or a cynical ploy?", *The Independent*, 26.3.2004, ve Tim Webb,
"British firms eye dividend of diplomacy with Libya", *The In-
dependent*, 28.3.2004.

olarak devam etmekte olan çalışmalar kolaylıkla dördünlünmüş ve kaydedilen kimi ilerletmeler 11 Eylül saldırılarının tetiklediği "güvenlik paramonyası" içinde bir çırpıda kenara alabilmıştır.

Somut örnekler vermek gerekirse, genel ve oldukça soylu ytkümlülükler getirmekte yettlen 1992 İklim Değişikliği Sözleşmesi'nin pratikte bir anlam ifade etmesini sağlayacak 1997 Kyoto Protokolü'nün hükümler yürürlüğe girmesi ve daha da önemli filen anlamlı olması artık neredeyse olanaksızdır. Bush yönetiminin kanı tavrı kendisinin yanında Rusya gibi Protokol'ün uygulanması açısından büyük öneme sahip¹² sanayileşmiş ülkelerin de Protokole soğuk yaklaşmasına "gerekçe" hazırlamıştır. Belki de çevre konusundaki fikirleri ve politikaları düşünülürde Bush'un bu tutumunu pek şaşırtıcı gelmemektedir,¹³ ama sedefi Clinton'ın imzaya açılmasından sonra yaklaşık 3 yıl daha görevde kalmasına rağmen Protokolü imzalatarak Senato'ya onay için göndermek için (tıpkı UCM Roma Statüsü'nde olduğu gibi) görev stresinin son günlerini beklediği de gözden kaçırılmamalıdır.¹⁴

Diğer yanda, ozon tabakası konusunda Mart 2004'te yasanan bir gelişme de oldukça ilgi çekicidir. ABD, Avustralya, Belçika, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Kanada, Portekiz, İspanya ve Yunanistan'dan oluşan 11 sanayileşmiş ülke ozon tabakasını delen ve 1987 Montreal Protokolü uyarınca 2005'ten itibaren kullanımını tamamen bırakılması gereken metilbromür maddesini 2005'te de kullanmayı sürdürme konusunda "yürürlük" kazandı.¹⁵ Hem Batılı gelişmiş devletlerin bu tavrı hem de komünun Irak işgalinin karışması içinde fazla uluslararası dikkat

90 [mopl/cmc_p3_a.doc<](#)

çek(ç)memesi uluslararası çevre hukuku açısından en hafif abirle-fazlasıyla dışıdır.¹⁶ Yine benzer şekilde Kanada hükümetinin İklim Yönetimi İok Katılım uzarındaki kullanılabilir katılanlara bir süre uluslararası teklif cesede komünun akademik çalışmalara konu olması bir yana medyada dahi ciddi yer işgal etmesi söz konusu ol(ə)muştur.¹⁷ Dahası, aratan kırık ihtiyacı tartışı yapıldı haberleri¹⁸ göz önüne alındığında, bu konuda da yaygın bir "bilimleyen bilinen (*unknown known*)" varlığı olduğu anlaşılmaktadır.

Somut örnekler daha da çoğaltılabilir. Ancak, yine asıl vurgulanması gereken nokta ya değinmek gerekirse, 11 Eylül saldırıları belki uluslararası çevre hukukunu doğrudan etkilememiştir. Ne var ki, bu alanda zaten güçlükle ve çoğu durumda aslında sadece yüzyesül olarak sağlanan kimi ilerletelerin ciddi uluslararası tepki ve hatla ilgili bile çekmeden gözlerden uzak şekilde askıya alınması ve hatla çöpe alınması elverişli bir ortam sağladıkları da ortadadır. Sonuç olarak, uluslararası çevre hukuku ciddi erozyona uğramaktadır.

Bu çerçevede, çevre hukuku alanındaki çalışmalarda merkezi noktayı işgal eden "bu hukuk alanı gelişmiş devletlerin gelişmekte olanların gelişmesini devletlerin engellemek için yarattığı ve/veya kısıtladığı bir manevra aracı" anlayışına da değinmek yerinde olacaktır. Mercut kuşakların ihyaçlarının gelecek kuşaklarını tetikleye atılmadan karşılanması anlamına gelen "sürdürülebilir kalkınma (*sustainable development*)" kavramını tanımlayan da bu çerçevede gündeme gelmektedir. Bilindiği üzere, çevrenin korunması için getirilen uluslararası yükümlülüklerin altında gelişmiş devletlerin gelişmesini devletlerin geliştirmeni engellemi

112 Kyoto Protokolü altında 124 devlet tarafından imzalanmış ve ona Protokol'ün yürürlüğe girmesi için şart devletlerin toplanması için salınımın belli bir orana ulaşması gerekmektedir ki bu da ABD, Rusya, Hindistan, Japonya gibi sanayileşmiş devletlerin taraf olmaması durumunda yürürlüğün önlenmesi olarak anılmaya gelmektedir.

113 Örneğin bkz. Ertan Denk, "İşgal: Mevlana Asit" *Radiyal* *İht*, 19 Ağustos 2001, s. 11.

114 Ayrıca bkz. yukarıda dipnot 35.

115 Bkz. "11 ilkerce ozon tabakasına zarar verme muhteyi" 27.03.2004 <[www.onwmb.com>](#) Karanım meriti için bkz. <[www.unep.org/ozonozon/Meeting_Documents/mop/Ex.mopl/cmc_p3_a.doc>](#)

116 Bu arada, Pentagon'un ABD'nin ulusal çevre mevzuatında "senkhal" elde etme ve kimi maliyetleri karzama arışını da ilahığı anlaşılmaktadır. (bkz. Andrew Gombel, "Pentagon sedef faklımın to politik land, air and sea" *The Independent*, 13 Mart 2003).

117 Bkz. Mohammed Abbas, "Sail clubbers out in force as demand for fur booms" *The Independent*, 7 Nisan 2004, ve "Kanada'da civıl sopolitika İok katılım" <[www.onwmb.com/over/ws269827.asp?cp1=14](#) Nisan 2004.

118 Ian Hebert, Genevieve Roberts ve Roland Hancock, "Britain's secret profile from the seal call" *The Independent*, 17 Nisan 2004.

amaç yapıldığı fikri ciddi taraflar bulmaktadır. Buna göre, kendileri kalkırken -ve hatla sınıdı de- çevreye zararlı kimi uygulamaları gözden geçirmeye ciddi zararı olan uygulamaları geliştirdiği doğrudur. Ancak, bir yandan İçerde kullanılan bu tür uygulamaların "çevresel irkçilik (*environmental racism*)" olarak tanımlanan anlayışla dışarıya kolaylıkla ihraç edildiği¹⁹ diğer yandan da çevrenin uluslararası ve küresel düzeyde korunması konusunda adım atmamka gelişmiş ülkelerin olduğu kadar -ve hatla yukarıda örnekleri verildiği gibi kimi komularda onlardan da çok- gelişmişlerin de ciddi engeller çıkardığı da ortadadır. Hatta, ABD ve İngiltere gibi sanayileşmiş ülkelerde çevre hukuku muhalifi grupların daha gelişmiş ekonomilerin çevreye kirtesleler de çevreyi korumaya daha fazla kaynak arayabileceği tezini teorileştirmekte olduğu yayınlara yine bu son dönemde rastlanmaktadır.²⁰

Ayrıca, kalkınmanın tek yolunun mevcut kalkınmanın çevreyi ve insanı tamamen göz ardı eden politikalarını ayırtı taklil etmek olduğunu iddia etmenin yerinde olduğu tartışmalıdır. Daha da önemlisi, kalkınmanın çevrenin korunması ile rinin gelişmesini oyunu olduğu düşüncesinin kendisinin de bir soru işareti hak ettiği açıktır. Çünkü belki de bu yölla gelişmişlerin iç baskı yüzünden ulusal düzeyde kullanılmadıkları çevreye zararlı teknolojilerin "gelişmekte olan" devletlere pazartılması daha kolay olmaktadır. Daha açık bir deyişle, sürdürülebilir kalkınma fikri de-

119 Örneğin bkz. H. R. Marbury, "Global Environmental Racism: 28 Years of Journal of Transnational Law 251 (1995), 293, ayrıca bkz. "Continuing Environmental Racism in the 21st Century (UN Racism and Public Policy Conference, Durban, South Africa, September 3-5, 2001) <[www.unece.org/medias/bh/ah/ah.htm>](#)

120 Örneğin bkz. İygen Lomborg, *The Skeptical Environmentalist* (Cambridge, 2001), Kary Richard M. Fisher, "Sceptical About the Skeptical Environmentalist", *Skeptical Inquirer* 49 (2002).

ğil de bu fikrin "gelişmişlerin oyunu" olduğu fikrinin kendisinin "gelişmişlerin oyunu" olmasının söz konusu olup olmadığa da üzerine düşünülmesi gereken bir konudur. Nitekim, bu yölla edeki eski teknolojilerin gelişmişlere "satılması" bir yana,²¹ gelişmişlerin gelişmişlere teknolojik bağınıllığın her geçen gün artmasını sağlayacak ve hatla garantı altına atacak bir sistem kurulduğu da açıktır. Kaldı ki, bu teorik tartışmalar bir yana tamamen pragmatik bir çerçevede düşünüldüğünde de çevreye zararlı teknolojilerin bir süre sonra hem dış hem de zamanla atacak iç baska sonucunda "çevre dostu" teknolojiyle değiştirilmesinin çok taha maliyetli olacağı açıktır. Çevreye duyarlı teknolojinin dar ekonomik hesaplamalara göre kısa vadede daha maliyetli olduğu söylenbilse de, toplam toplumsal maliyet vs. açısından bakıldığında uzun ve hatla orta vadede çevreye duyarlı alternatif kalkınma modellerini geliştirmenin daha "ekonomik" olacağı ortada değil midir?

Kısacası, uluslararası çevre hukuku konusunda "gelişmekte olan" toplumlarda veya bu toplumlardan yana tavır alan yazarlarda açıkça yazılmasa da alınan alta işlenen "kompiyo teorisi" nin tamamen yanlış olduğu iddia edilemese de, kompiyo daha derinlemesine bakımının yerinde olacağı açıktır. Özellikle 11 Eylül'ün yarattığı "uluslararası hukukun her alanda ve her anlamda zarırlı ulması" süreciyle uluslararası çevre hukuku konusunda son yıllarda kaydedilen kimi mütevazı ilerletmeleri bir çırpıda kenara atmada çevre hukukunu geliştirmekte olanlara karşı bir silihtir olarak

121 Geçerken de, bu tür projelerin gelişmesini geliştirmekte olan devletlere pazartılmasında etkin faaliyet gösteren ve temel amaç bu ülkelerin kalkınmasından ziyade bu tür transferler elde edebilecek ve dağıtacak olan kişiler olarak değerlendirilmiştir. Öyle ki, bu öğütlerin altında ilgili projelerin çevresel etkilere başlıca şekilde inçemesi, geçen CED sekünunun büyük bir kısmı da elinde tutulmuş ve tahsis edilmiştir. (Aurubhai Roy, "The Greater Common Good" <[www.wanindia.org/eng/eng.html>](#)) Bu ise Andalo alternatifize yasanın diğer gelişme de Çevreye Dostu Bağlıların kalkınmasında büyük katkıları olduğu söylenen GAP'nı neden olduğu çevresel zararı bir yana, kalkınım bölge olmaktadır da açıklar. Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Mihneer France, *Sünya Açılan Yaprak: Heran ve Fırak'ın Bir Yılık Dvranı* (İstanbul, Oğuz Yay, 2001).

kullanılmaları kesmen haklı bir şekilde söylemen gelişmiş devletlerin de ön sırada yer alması aslında son derece öğreticidir. Çevre hukukunun, özellikle insan hakları gibi, bir dış politika aracı olarak kullanıldığı yadsanmaz. Ancak, çevrenin korunmasını, yine tüpü temel insan haklarına saygıyı sağlaması gibi, kimi devletlerin insana ve çifte standartlı dış politikai manevralarına bırakılmayacak/kutban edilmeyecek kadar önemli olduğunu da orradadır.

VI. SONUÇ

11 Eylül'ün uluslararası hukuk algılamasına etkileri konusunda dört örnek konu çerçevesinde yapılan bu değerlendirmelerden sonra çalışmamın başında uluslararası hukuk anlayışının özde bir değışikliğe uğramakcan çok reoritik düzeyinde değışim(ler)e uğradığı yönündeki iddianın bir anlamda doğrulanıldığı söylenebilir. Kimi zaten "hukuksal" olmaktan uzak olan uluslararası hukuk mevzuatını belli başlı alanlarında düzenlemeler yapan kurullar (Chile fütürsuzca vğışenmekle ve tüm bunları "uluslararası politikamın gereklere" ya da devletlerin "yöce menfaatleri" olarak sunulmaktadır. Henkin, ünlü kitabında "hemem hemem her devlet uluslararası hukukun hemem hemem tüm ilkelerehin ve yıkıkmılıhükletirinin hemem hemem hepsitine hemem hemem her zaman uyarak"¹²² diyorvdu, muhtemelen de haklıydı. Ama hukuk denem toplumsal "arag" ve bu aracan vahliğı ve etkinliğı; günlük olağan işlerin yürütülmesinde değıli asıl temel meselelere çözüm bulunması gerektüğünde anlaşılmaz mı? Yani, uluslararası hukukun üstünlüğü, uluslararası postası işlerinin, üarearin ve uçak yolculuklarının sorun-suz yürütmesiyle değıli uluslararası toplulmun

temel yapısal sorunlarının bartsırl ve insanlı bir şekilde yani hukuk çerçevesinde gözümletilmesiyle ölçümez mi/ölçülmemeli midir?

Kıracasa, Soguk Savaş döneminde ve hatıa 11 Eylül saldırılarına kadar bir şekilde devam ettirilen BM Anlaşmasının görünümde sağladığı ama katılaşınan hemem hemem tüm kritik konularda bir şekilde delinen sistem, artık görünüşü itibarıyla de durumun idare edemez hale gelmiştir.¹²⁴ Hatıa, Cooper'ın girişte bahsedilen çalışmasında görüldüğü gibi, kendi postmodern dünyası içinde uluslararası hukuk kurallarına yınması gereken Baunın ormanında (yani dünyamın geri kalanında) orman kamurlarına göre davranma fikrine kendini alışınması gerektığı "akademik" çalışmalara konu olabilmektedir. Yani, en başta belirlendiğı gibi, medani ulusal ve medeniyet standartı anlayışı kimi reoritik uyarılmalarda dönmüşür.

Sonuç olarak, 11 Eylül sonrasında yaşananlar mevcut uluslararası hukuk anlayışının zaiem tüketimci olan saygınlığını tamamen ortadan kaldırmış ama sistem, yenisi bulunmadığı için daha doğrusu değıştirme tedavisini ortaya konmasının işleri daha da karıştılabileceğı korkusu nedeniyle zorla ayakta tutulmaktadır. Gerçi sistemin yeni koşullara uydurma çalışınaları yapılmaktadır.¹²⁵ Ne var ki, temel sorununu yapısal olduğunu Tolann hukukun var olup olmadığını değıli etkinliğı (yani, "hukukun üstünlüğü"nde olmağı) öldürge açtık.

124 Kars, Richard Peale, "Thank God for the death of the UN System," *The Guardian*, 21 Mart 2003. Peale'un şıayarı etdiği temelde ABD gibi süpergüçün ihlalinin bu sistem kusurları değıli tek süpergüç olarak kalan ABD'nin etkil kolunun bağlanmadır. Kaldı ki, BM sisteminin "ihlali" için bu kadar çaba harcanmasını bu sonuç amali kendi değılindedir oluğu gibi, "cekküt erimler" en hafif ühbirle kendi içinde çözülebilir. Bu bağlamda ceza hukuklarına verilene ai ilahik örnek akla gelmektedir. Aynı ve bahslen kesene ödülen ve idam cezasına çarptırılan bir kişi hakkında son sorazını soması üzerine öksüz ve yetim çocuk kammına öğretilmiş gerçiki indirimlerden yararlanmak istediğini söyler. Doğal olarak ihlali edilmevün bu iştek, bir cezazı eylem gerektiricisinden bu eylemden ölgün somunun "müküml" olmaması üzerinden yararlanılmasını somunluhukunun halflerineceğı ve teahli meğdurlerinin tazminatını vs. isteyemeyceklere değışin geğiler östüne ermektedir.

125 Ne var ki, bu çalışınalarda en fazla öne çıkan öneriler veto yetkisini ortadan kaldırmak yarıne biröce devlete daha veto yetkisi vermeyi ya da veto yetkisini sınırlanma öğretilmesidir. Genel olarak biz, Fırat Keskın, "BM Sisteminde Reform Çalışınaları 2. Kuvvetli Hüküt Farklılı Değıli" 431 (1998-1999).

ve uluslararası hukukun sil bağın yapılandırılması gerektığı aktörler. Adeta yeni bir "uluslararası toplulm sözleşmesi" hazırlanmalı ve uluslararası hukuk ve onun temel öğütleri yeniden kurgulanmalıdır. Bu çerçevede temel amaç, sadece (güçlü) devletlerin değıli uluslararası toplulmun bütün aktörlerinin bu sistemde temsil edilmesine imkan verecek ve herkesin temel hak ve çıkarlarını ve uluslararası toplulmada hukukun üstünlüğünü garanti altına alacak bir yapı oluşturmak olmalıdır.¹²⁶ Yani, yeni yapılamada BM Güvenlik Konseyi benzeri "temsil" bir yonetim kurulu kurulması/olacaksa bile, bu kurulda tüm ilgili aktörlerin adli ve makul bir şekilde temsil edilmesi ve hiçbir üyeye veto yetkisi benzeri ayrıcalıkların tanınmaması önemlidir. Uluslararası toplulmada hukukun üstünlüğünün sağlanması ise ancak uluslararası toplulmun temel değıleri ve evrensel etik kurallarının uluslararası mevzuata etkin bir şekilde yansıtılması yaratacak uluslararası hukuk düzeniyle olanaklı olacaktır.¹²⁷ İnsanlığın aklında ve vicdanda sonu işaretleri ya-

126 Uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler çalışınalarında hukuk-siyaset ayrımı çok yapılır. Böyle bir ayrımın gerekliliğinden dolayı da aşıkır: Ancak, bu ayrım gerekle siyaset yaparken gerektüğünde "hukukun çözümleneceğı insanıya yapılır. Bu iddiali varsayım bu çalışınamı boyutlamın çok aşın ciddi tartışılmalara muhtaçtır. Ne var ki, söz konusu olan bu çalışınamın buyuvara meclerinin konularında olduğu gibi temel konular olduğunda siyasetin hukuk tarafından garanti altına alınması emel haldere saygı göstermesi gerektığı ve siyasetin ancak bu verili çerçeveye dokunmadan ve o bağlamda söz konusu olabileceğı de açılır. Yoksa hukukun vahliğı tartışılmaya açılmaktadır.

127 Öce yandın, etimdedeki deneme gibi temelde "terrik" olan çalışınamın östüne geçen ve uluslararası hukukun ilerle-fikresenel temelleri ve geleceğı konusunda saptamalarda ve önerimlerde bulunan çalışınalara gerektiricisin olduğu açıktır. Bu konuda önemli bir deneme için biz, Philip Alton, *Economic New Order for a New World* (Oxford, 2001).

KAYNAKÇA

Abbas, Mohammed, "Send cubbers out in force as demand for fat boom," *The Observer*, 7 Nisan 2004.
Ahmed, Kamal, "Iraqis lose right to sue troops over war crimes," *The Observer*, 23 Mayıs 2004.
Archibugi, Michael, *A Modern Introduction to International Law*, Fully Revised Third Edition (München, 1978).
Ali, Tariq, "Getting used to the idea of double standards," *The Independent*, 15 Eylül 2001.

ratmayan ve eşitlik, tarafsızlık ve adalet ilkelerehinin zedelemeyen bir hukuk düzenini sağlanmanın başka yolu görünmemektedir. Bu çerçevede UCM gibi evrensel yargı yetkisiyle donatılmış kurumların onundeki tüm engellerin kaldırılması ve hiçbir devlete ya da kişiye istisna ya da bağımsızlık tanımayan tam bir uluslararası etkinliğe kavuşturulması zorunludur.

Son olarak belki bu yazımın yazılmasına da neden olan temel bir kaygıyı vurgulamakta yarar var: artık kimi gerçekleri bile rahatsız eden mevcut uygulamalar,¹²⁸ *realpolitik* anlayışına başından beri kuşkuyla yaklaşılanlar artık sadece akademik açıdan rahatsız etmiyor.¹²⁹ "Realpolitik" uluslararası ilişkileri yürütmenin tek yoludur" anlayışı akademik bir tartışma konusu olmaman çok ötesine geçmiş durumda. Bu anlayışın insanlığı güteceğı nokta konusunda ciddi endişeleri hep olan ve bu çerçevede kimi uyarılarda bulunanların artık "biz demiştiğ" basitliğine de düşmeden dile getirmeleri gereken daha ciddi bir endişe var: gelecek ve hatıa şu an kaygısı.

128 Örneğin realizmin önde gelen isimlerinden Kissinger ABD'nin Irak işgaline karşı ölmüğü (bu konuda bir tartışma için biz, John B. Judis, "Below the Beltway: Neo-Cons vs. New York Times," *The American Assembly* http://www.americanassembly.com/issues/iraq_guic/prevat_warnimg/February20th%20Belw/wh/hihi3) Diğeri yandın, akademik çerçevede de "realist realizm" çığıları yapılmaktadır (bkz. Onuma Yasuaki, "International Law in and with International Politics: The Functions of International Law in International Society," *14 European Journal of International Law* 105 (2003), 113. dn. 28).

129 Realizm konusunda Neman Polak'ın yapıdığı şu saptama fazla dize gerek bırakmıyor: "Realizm, bir açıklama modeli olarak sadece izlenimiyor," ayrıca "her istemez meydanlar" ya da "Realizm öğütleri benimliyor." Ancak Realist reoritik yönü zanneden östüleri siyaset-yapılcılının daha çok simlik istemesi somunam da doğeriyor. Bu da nihayete simlikliğin

Alton, Philip, "The Emerging International Antisecrecy," *35 New York University Journal of International Law and Politics* 309 (2003).

Alton, Philip, *Economic New Order for a New World* (Oxford, 2001).

"Appel by Lawyers Against Nuclear War," Mart 1987 <<http://p-o.org/Nu.htm>>
Asoev, Tarkhaya, *11 Eylül: Teorik Sorun mu Bahaire mi?* (Akhim Myenov, İsanbul, 2004).

122 "... almost all nations observe almost all principles of international law and almost all of their obligations almost all of the time." Louis Henkin, *How Nations Behave* (New York, 1979), s. 47.

123 Bu örneklem çerçevesinin nedeni, birçok uluslararası hukuk kitabının "uluslararası hukuk var midir?" sorusunu yanıtlanırken tam da bu örneklere başvurması ve uluslararası hukukun vahliğı böyle ispatlanmıştır (örneğin, bkz. Martin Dixon, *Textbook on International Law*, 4. Baskı (Oxford, 2000), s. 2-3). Ne var ki, "nerede toplulm orada hukuk" anlayışı çerçevesinde en öngüvöz toplulmlarda bile vnyulması gereken yasal veya yazısız kurullar olduğu kabul edilirse, as-

- "United States Efforts to Undermine the International Criminal Court: Legal Analysis of 'Impunity Agreements'" <www.hrw.org/campaigns/cd/docs/csr08analysis.htm> (17 May 2004).
- US Patriot Act <www.epic.org/privacy/terrorism/03162.html>
- Wallstein, Immanuel, *American Ottoman Centryisi* (rev. Turkey Birkan) (Oktis Yayinlan, Istanbul, 2003).
- Walsh, Declan, "Kafe, torture, and one million forced to flee as Sudan's crisis unfolds. Will we move to stop it?" *The Independent*, 23 Nisan 2004
- "Warm praise for Musharraf in US", BBC News Online, 14 Sibhat 2002. <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/south_asia/1818998.stm>
- Webb, Tim, "British firms eye dividend of diplomacy with Libya" *The Independent*, 28 Mart 2004.
- Yasuki, Ouyama, "International Law in and with International Politics: The Functions of International Law in International Society", *14 European Journal of International Law* 105 (2003).
- Yunul, Aras, "Sevce ve Kadam" 1 *Halkin ve Adale* 39 (2004).
- Yurdusav, A. Nura, "Uluslararası Hıskiler" *Devlet Sistem ve Krimin*, Atilla Eralp (der.) (Istanbul, Iktisim Yay., 1997), s. 15-55.
- Zack, Shavji, "What Runsfeld Doesn't Know That He Knows About Abu Ghayb" 21 *Mayıs 2004* <www.inthesetimes.com/site/main/article/what_runsfeld_doesnt_know_that_he_knows_about_abu_ghayb>